

Grzegorz Białuński

"Ansiedlung von Schweizer Kolonisten im Rahmen der Repeuplierung Ostpreußens. Untersuchung einer 1712 ausgewanderten Gruppe aus der Landvogtei Sax-Forsteck", Lothar Berwein, Hamburg 2003 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 443-444

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE i OMÓWIENIA

Lothar Berwein, *Ansiedlung von Schweizer Kolonisten im Rahmen der Repeuplierung Ostpreußens. Untersuchung einer 1712 ausgewanderten Gruppe aus der Landvogtei Sax-Forsteck*, Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e.V., Nr 103, Hamburg 2003, ss. 370.

Omawiana rozprawa dr. Lothara Berweina ukazuje proces ponownego zasiedlania Prus po kataklizmie wielkiej zarazy dżumy z lat 1709–1711. Nie jest to jednak pełna monografia tej akcji kolonizacyjnej, ale zaledwie szczegółowe prześledzenie jednego z jej fragmentów. Nie stanowi to jednak wcale jej wady, wręcz przeciwnie, już na wstępie trzeba podkreślić ważkość tej pracy dla znajomości procesów osadniczych w Prusach w XVIII w.

Pracę otwierają krótkie rozważania o niemieckiej kolonizacji na wschodzie do XVIII w. oraz o dziejach migracji ze Szwajcarii. Następnie nieco szerzej omówiono sytuację Prus na początku XVIII w., ze szczególnym uwypukleniem spraw społecznych i gospodarczych¹. Nie mógł też autor pominąć opisu zarazy dżumy, jej przebiegu i skutków. Warto przypomnieć, że w jej wyniku Prusy straciły blisko jedną trzecią mieszkańców. Wyludniony kraj należało czym prędzej ponownie zasiedlić, stąd też podjęta przez króla pruskiego Fryderyka I akcja ściągania kolonistów z zagranicy. Już w 1710 r. przyniosła ona efekt w postaci pierwszej fali imigracji osadników ze Szwajcarii. Nie była to w pełni udana inicjatywa, gdyż nowi koloniści (blisko jedna trzecia z nich) również stali się ofiarami szalejącej jeszcze zarazy. Kiedy więc w 1711 r. epidemia ustała, agitacja pruska znów się uaktywniała ponownie m.in. w Szwajcarii. Tam szeroko nagłośniono patent królewski z 20 września 1711 r. zachęcający do osiedlenia się w Prusach, gwarantujący dogodne warunki osadnikom, m.in. uwolnienie od służby wojskowej. I właśnie jednej z takich grup szwajcarskich, która zdecydowała się osiedlić w Prusach, jest poświęcona ta rozprawa.

Grupa ta, licząca zaledwie sto osiemdziesiąt osiem osób (dwadzieścia osiem rodzin i dwadzieścia pięć osób niezamężnych), pochodziła z wójtostwa Sax-Forsteck z okolic Zürichu. Zanim autor przedstawił jej losy, na podstawie materiałów archiwalnych bliżej scharakteryzował wójtostwo Sax-Forsteck oraz przyczyny migracji. Podstawową przyczyną okazały się trudne warunki ekonomiczne panujące tam na przełomie XVII i XVIII stulecia. Podróż do Prus trwała trzy miesiące (na początku 1712 r.), autorowi nie udało się jednak ustalić dokładnej trasy, choć dał pewne przybliżone propozycje. Na miejscu Szwajcarów skierowano na najbardziej opustoszałe tereny w Pruskiej Litwie, w okolicy Gębina (Groß Baitschen, Pabelln, Simonischken itd.). Tam większość z nich otrzymała niewielkie gospodarstwa, na ogół w wielkości 1–1,5 łanu. Szwajcarów spotkało pewne rozczarowanie w stosunku do oczekiwań, jakie mieli przed przyjazdem. Trudne okazały się zarówno surowe warunki naturalne, jak i marna jakość otrzymanej ziemi oraz ogólnie zła sytuacja gospodarcza Prus. Trudności sprawiały też różnice językowe, gdyż w okolicy przeważał język litewski. W tej sytuacji nie dziwi, że zdarzały się nawet powroty (przynajmniej sześć rodzin i dwie osoby niezamężne) do Szwajcarii.

Każdej rodzinie prócz gospodarstwa państwo zagwarantowało obsadę w zwierzęta i zboże na pierwszy siew. Udostępniano także darmowe drewno budulcowe. Wszystkim nadano również

¹ Z obowiązku recenzenta warto zauważyć brak dosyć istotnej dla tej tematyki pracy R. Steina, *Die Umwandlung der Agrarverfassung Ostpreußens durch die Reform des neunzehnten Jahrhunderts*, 1 Bd.: *Die ländliche Verfassung Ostpreußens am Ende des achtzehnten Jahrhunderts*, Jena 1918 (II wyd. Hamburg 1997).

lata wolnizny (maksymalnie do sześciu lat, na ogół był to jednak tylko rok). Po upływie wolnizny Szwajcarzy byli zobowiązani do zwyczajowych w Prusach czynszów i danin, które tylko w minimalnym stopniu odbiegały na ich korzyść w porównaniu z dawnymi mieszkańcami. Wbrew oczekiwaniom nowych osiedleńców obowiązywał ich także szarwark. To również przyczyniło się do rozczarowania nowym miejscem zamieszkania. Generalnie jednak, mimo tych wszystkich zawodów, Szwajcarzy mieli tutaj lepsze warunki niż w swojej ojczyźnie.

Osadnicy podlegali odrębnej administracji, na czele której stał inspektor kolonizacyjny (*Kolonieinspektor*), niezależny od miejscowego starosty. Inspektorem tym był niejaki Jean Lacarriere (zm. 1727 r.). Do jego zadań należała organizacja osadzania kolonistów w terenie. Nad całością akcji osadniczej czuwał zaś dyrektor kolonizacyjny (*Koloniedirektor*) Aleksander von Dohna.

W dalszych częściach pracy autor opisał życie Szwajcarów w Prusach, wyraźnie odrębne od sąsiadów, w tym takie zagadnienia, jak szkolnictwo, Kościół (w przewadze byli oni kalwinistami), ponadto ich położenie społeczne i prawne, warunki mieszkaniowe i rodzinne. Pracę kończą ogólne uwagi o dalszym przebiegu odbudowy kraju. Dołączono też aneksy, m.in. kopie patentu królewskiego z 1711 r. oraz listę z wykazem imigrantów szwajcarskich.

Omówiona grupa Szwajcarów z wójtostwa Sax-Forsteck stanowiła zaledwie niewielką część wszystkich przybyłych wówczas do Prus zagranicznych osadników (w latach 1711–1712 było ok. 4 tys.), ale na ich przykładzie otrzymaliśmy przekonujący i reprezentatywny obraz przebiegu, warunków i następstw prowadzonej wówczas akcji kolonizacyjnej. Podsumowując, pracę należy ocenić bardzo wysoko zarówno ze względu na przemyślany układ, jak też bogatą faktografię opartą na szerokiej bazie źródeł archiwalnych. Rozprawa Lothara Berweina jest też świetnym przykładem, jak mikrohistoria może być przydatna do poznania problemów historii ogólniejszej. Wypada ocenić, że stanowić ona będzie podjętę do powstania – i to już wkrótce – syntezy na temat osadnictwa w Prusach w XVIII w.

Grzegorz Białuński

Janusz Tandecki, *Struktury administracyjne i społeczne oraz formy życia w wielkich miastach Prus Krzyżackich i Królewskich w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001, ss. 210.

Na temat wielkich miast pruskich istnieje w polskiej historiografii dość znaczna liczba publikacji dotyczących różnych aspektów ich funkcjonowania – od gospodarki poprzez życie codzienne, kulturę, aż do socjotopografii. Brakuje jednak prac przedstawiających w ujęciu syntetycznym dzieje samorządu i struktury społeczne mieszczan. Tę lukę postanowił wypełnić autor recenzowanej pracy. Stanowi ona owoc wieloletnich poszukiwań źródłowych i obszernej lektury, co wynika chociażby z analizy bibliografii dołączonej do pracy – bogatej, wielojęzycznej, uwzględniającej istotne dla tematu prace. Przygotowanie zatem autora do podjęcia tak trudnego tematu trudno przecenić¹.

¹ J. Tandecki jest autorem m.in. następujących książek: *Kancelarie toruńskich korporacji rzemieślniczych w okresie staropolskim*, Warszawa 1987; idem, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródła historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*, Warszawa 1990; *Atlas historyczny miast polskich*, pod red. A. Czacharowskiego, t. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, z. 2: *Toruń*, Toruń 1995; idem, *Cechy rzemieślnicze w Toruniu i Chełmnie*, Toruń 1983; *Księga cechowa złotników krakowskich 1462–1566*, oprac. B. Dybaś, J. Tandecki, Warszawa 2000; idem, *Cechy rzemieślnicze w Brodnicy: zarys dziejów na tle porównawczym*, Toruń – Brodnica 1997; idem, *Kobieta w rzemiośle wielkich miast pruskich na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, w: *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, red. Z. H. Nowak, A. Radziwiński, Toruń 1998, ss. 161–173.